

A GYÜMÖLCSFAISKOLÁK TÁJFORMÁLÓ SZEREPE A RÉGI MAGYARORSZÁGON

SURÁNYI DEZSŐ

Ceglédi Gyümölcsstermesztési Kutató-Fejlesztő Intézet Kht.
2700 Cegléd, Pf. 33. e-mail: suranyi.dezso@cefrucht.hu

Kulcsszavak: alkalmazott ökológia, faiskolák, géntartalékok, gyümölcsfajták, tájváltozások, történeti gyümölcsstermesztés

Összefoglalás: Már a 16. században a korabeli források gyakran említik a híres fajtákat és általában a gyümölcsfákat. I. Ferdinánd (1526–1564), I. Miksa (1564–1576) és I. Rudolf (1576–1608) királyok Magyarországról kértek s kaptak is gyümölcsfákat. Batthyány Ferenc (1497–1566) pl. I. Ferdinánd király új kertjébe 1558-ban (Német) Újvárról küldött oltványokat. Sokáig csak sporadikus adatok találhatók oltványokról, oltóágakról, főleg a magánlevelezésekben, vagy másfajta dokumentumokban.

A faiskolák létét az is jelzi, hogy a régi hagyatéki leltárak, inventáriumok hangsúlyosan említik azokat, mint értékes ingatlan formát. A két legérdekesebb adat a következő. Este-i Hippolit, esztergomi érsek a szobi faiskolából 400 db csemetét vásárolt a visegrádi kertjének gazdagítására 1489-ben; a másik pedig Szigeti István jobbágysai az óbudai Kandé nevezetű határban a klarisszák faiskoláját feldúlták és elvitték az össze oltványt, még ugyanebben az évben.

Történeti áttekintés és elemzés

Oltványnevelés és fajtamegőrzés

Egykor az oltásról még az volt a vélemény, hogy a nemesfajta általa nemcsak gyümölcsöt, hanem „mineműségét” is képes megváltoztatni. Ezzel együtt sok más babonás tévhit is élt az emberekben. Figyelembe vették – amúgy helyesen – az oltás idején a változó időjárást, de a csillagászati körülményeket is. Sőt a közelmúltig az amatőr kertészek hitték, a vadfák többszöri átültetésével „megnemesülnek”. LIPPAY (1667) már részletesen leírta az oltási módokat, így a hasítékoltást, „a fa közé- a héj alá miként kell oltani”, a szemre oltást, úgyszintén a sípolást, oldaloltást és még egyéb használatos oltási módokat ismertette (LIPPAY 1667). A 17–18. században a gyümölcsstermesztés látványos fejlődésnek indult. A különböző munkákban a fa nevelésére, a fák gondozására, metszésére vonatkozó oktató leírásokat közöltek, ami a faiskolák létesítésére is kedvezően hatottak (pl. a Lippay-féle Calendarium-kézirat változata (SCHRAM 1963)).

Az 1780-as években Tessedik Sámuel (1742–1820) ev. lelkész Szarvason arra törekedett, hogy a „székföldek”-re (szikésekre) is neveljen gyümölcsfákat. Faiskolájában főleg hazai gyümölcsfajokat és -fajtákat szaporított. Az 1830-as évek elején nagyobb kereskedelmi faiskolák ugyan még nincsenek az országban, mert a szállítási viszonyok az értékesítést nehézkessé tették, de nem is volt nagy kereslet az oltványokra (TESSEDIK 1804, 1942, PENYIGEI 1980).

A nagybirtokok legtöbbször csak saját szükségleteikre termeltek, a városok környéki kiskertek, mint elsőrendű fogyasztók viszont a 19–20. század elejétől igényeltek már nagymennyiségű oltványt, pedig még nem épültek ki jól a köz- és vasúti vonalak. Lényegében tehát „főúri kedvtelés” maradt a gyümölcs- és a faiskolai termelés a 19. századig. Eltekintve egy-két nagyobb gyümölcsöstől, az uradalmak kertjeire korlátozódott tehát a

gyümölcsfa oltványok felhasználása is. Az országban uralkodó viszonyok, majdnem állandó hadiállapot – ugyancsak nem kedvezett e nagy tőkeigényű élő kultúrának (RAPAICS 1940a, 1940b; SURÁNYI 1985; TAKÁCS 1987).

A 19. század elején Lőcsén Leibitzer János (1763–1817) „tanító” faiskolát alapított és nagy számban szaporította a nyugati fajtákat. Faiskolájának komoly hatása volt a Szepesség gyümölcsstermesztésének fellendítésében. Ebben az időben a polgárság vándorló német (főleg bajor) kereskedőktől vásárolta a fákat. Egyes vidékek kivételével, az egész ország gyümölcsstermelése annyira nyugati hatás alá került, hogy alig volt magyar eredetű termesztett fajta a főúri és polgári kertekben.

Az első igazi kereskedelmi faiskolát Bodor Pál (1773–1828) létesítette, ugyanis mint állami hivatalnok, külföldi tanulmányútról visszatérve Kolozsvárra, a gyümölcsstermesztés fejlesztésével a gyakorlatban foglalkozott. Faiskolája a kolozsvári Házsongárdon volt. 1812-ben adta ki első faiskolai árjegyzékét. A régi és az új gyümölcsstermesztés fordulóponthoz érkezett: lezárult a régi feudális szemléletű „gyümölcsös gazdálkodás” és elkezdődött a haszongyümölcs termesztés. Ebben adott nagy támogatást a Bodor-féle, első magyar faiskolai árjegyzék. 34 alma, 22 körte, 8 cseresznye, 3 meggy, 3 szilva, 2 kajszli, összesen 72 fajta szerepelt a kínálatban (BODOR 1812).

Az 1830–40-es években még csak két komoly faiskola működött az országban. Bazalicza Mátyás (1787–1848) nyitra-pereszlényi plébánosnak Pereszlényben (Nyitra m.) volt nagyobb faiskolája, főként nyugati fajtákat szaporított. Német nyelvű katalógusában a gyümölcskultúránk fejlesztéséről írt, s a fajtákat kezdetleges rendszerben és kritikailag mutatta be (BAZALICZA 1840).

Urbanek Ferenc (1790–1888) majtényi r.k. lelkész faiskolája már külföldön is híres lett. 1840-ben ugyancsak német nyelvű katalógust tett közzé. De sem Bazalicza, sem Urbanek országos kitekintésben nem ismerték kellően gyümölcskultúránkat. A kiegyezésig tartott ez az állapot, bár igen sok kezdeményező szakember volt ebben az időben, de mind a maga útján járt. A 18. század elején Kovács József (1807–1888) lelkésznek Bátorkeszin, Ramschauer Ferencnek, Esterházy Miklós gr. uradalmi tisztjének Tatán működött szőlő- és gyümölcsfaiskolája. A 19. század közepén említésre méltó Glocker Károly (1809?–1879) enyingi (GLOCKER 1866), továbbá a Debreceni Kertész Társulat Faiskolája is.

Bereczki Máté (1824–1895) kölcsönbérleti földön, a Mezőkovácsháza-kunágotai határban létesített gyümölcsösében nagy fajtagyűjteményt (BERECZKI 1877–1887); legjobbnak tartott fajtáit elszaporította, s a termesztőknek juttatta el. 1842-ben az Országos Mezőgazdasági Egyesület (OMgE) Pesten 4.000 □-ölnyi területén „Országos Központi Faiskolát” létesített.

A 19. század első felében azonban számtalan kisebb faiskola is működött Erdélyben, pl. Bethlenhalom, Brassó, Gyulafehérvár, Medgyes, Nagyenyed és Szászsebes városában. A szászsebesi faiskolában 36-féle körtét és 56-féle almát szaporítottak! 1844-ben jeles faiskolája működött Szemjén Pál és Sztraka Károly békéscsabai ev. tanítóknak. Szemjén a „Magyar gazdá”-ban 80 alma, 60 körte, 6 cseresznye, 2 meggy, 11 szilva, 2 kajszibarack fajtát ismertetett és kínált. 1850–1860-ban Pálya Józsefnek Rákospalotán volt nagyobb faiskolája. Ugyanebben az időben Entz Ferenc (1805–1877) Pesten alapított faiskolát, amely idővel az ország gyümölcsészeti központja lett (JESZENSZKY 1995).

1868-ban a kormány több faiskolát létesített a következő településeken: Fogaras,

Kecskemét, Kisbér, Kiszeben, Lugos, Mezőhegyes, Nyitraradnó, Sepsiszentgyörgy, Tarcal, Tihany, Trencsén, Ungvár és Zilah. Az állami és gazdasági tanintézeteknél, földműves iskoláknál, tanítóképzőknél is tartott fenn faiskolákat. Az állami faiskolák száma 1908-ban 22 volt. Ezekből 1910-ig mintegy 25 millió oltványt adtak ki kedvezményesen és ingyenesen! Az sok évszázados, zömmel félvad és kevés nemes fajtákkal folytatott gyümölcsstermelés génanyagát alaposan megváltoztatta ez az állami beavatkozás. Ebben azonban benne volt olyan embereknek fáradságos és sikeres tevékenysége is, mint BERECZKI (1877–1887) vagy VILLÁSI (1878), RUDINAI MOLNÁR (1908) és később ANGYAL (1924) munkássága.

A 19. század közepétől kezdve szervezett állami faiskolák célja az is volt, hogy a természetű fajták számát korlátozza. 1885-ben az OMgE Kertészeti Szakosztálya RUDINAI MOLNÁR (1879) javaslatára az országban természetű gyümölcsfajták jegyzékét állította össze, a fajták számát képtelen volt csökkenteni, hiszen még így is 143 alma, 95 körte, 80 szilva, 19 kajszli, 75 őszibarack, 49 cseresznye, 32 meggy, 4 mandula, 8 dió, 12 mogyoró, 1 gesztenye, 9 birs, 5 naspolya és 1 berkenye maradt az ajánlati listán. Összesen 533 gyümölcsfajtát (!) szaporítottak, ezt csak később – 1925 körül Gergely István és Mahács Mátyás tudta megoldani, a jegyzékükben csak 226 fajta szerepelt (MOHÁCSY 1954).

A gyümölcsfaoltványok iránti kereslet lényegében a jobbágyfelszabadítás (1848) után látványosan megnőtt. Később pedig a kötött talajokon a szőlőt kipusztító filoxérvész miatt is a gyümölcsstermelés területi térfoglalása volt szembetűnő. A kipusztult szőlőkben, a tőkék között ugyanis megmaradtak a gyümölcsfák, ez az egyik oka volt annak, hogy a történelmi szőlővidékeken a „gyümölcsfa tenyésztés”-e fellendült (ld. 6–7. táblázatot is). Ez a köztes termesztési forma tudott lehetett, hiszen a török hódoltság kor hagyatéka, amelynek újkori mezopotámiai előzményeit egy tanulmányban tártuk fel (SURÁNYI és KHIDIR 2002). Az említett faiskolákon kívül azonban nagy szőlő szaporító telepek is létesültek az országban, különösképpen nagyobb városok környékén (Budapest, Kalocsa, Nagyenyed, Sopron, Szeged, Temesvár), de e telepeken termeltek gyümölcsfa-oltványokat, sőt díszfákat is (JESZENSZKY 1995).

Az állam ugyanis szociális megfontolásból, gondoskodni akart a kipusztult szőlők miatt károsultakról, mégpedig a szőlők helyére gyümölcsösök telepítésének támogatásáról és a termelésüknek megkedveltetésével (növénykultúra cserék az országra jellemzők lettek: Dunakanyar, Hajdúság, Bereg, Mátraalja, Somogy, Tolna stb. részeken). Ezért még az elemi oktatásba közismereti tárgyként felvették a gyümölcsfanevelés fortélyait (pl. RUDINAI MOLNÁR 1908).

A Faiskolák „aranykora”

1868-ban a népoktatásról szóló törvény állami hatósági, illetve községi faiskolák felállítását és fenntartását rendelte el. Később állami és járási faiskolákat is szerveztek, alapvető feladatuk lett a termesztésre alkalmas fajták tömeges szaporítása, tájfajták felkutatása s az ottani vidék oltványokkal való ellátása. A községi faiskolák viszont elsősorban a gyümölcsfanevelést és a gyümölcsstermesztés fellendítését célozták meg; irányítóik a falu vezetőiből és iskolai tanítókból álltak. Az elemi iskolai tanulóknak és a falvak népének gyakorló tere lett ez az oktatási forma (MOHÁCSY 1954, JESZENSZKY 1995). Épp e program adott óriási lendületet a selyemhernyó tenyésztésnek is, az útmenti eperfák,

illetve a települési epreskertek (selyemkertek) létesítésével (FENT 1930, JESZENSZKY 1972, SURÁNYI 1985)

Ezeket a faiskolákat azonban nemsokára túlhaladta az idő, s az állam megszüntette azokat. Pedig a községi faiskolák száma 1914-ig már a kétezret is meghaladta. Átlagos területük 100 □-öl és 2 kh között mozgott, a városi és járási faiskolák nagysága viszont 5–10 kh-t elérte. Az állami faiskolákban a századfordulótól szomorúfűz, díszfa és dísz-cserje szaporítással is foglalkoztak, igaz, kis méretekben.

Az ország minden részében működtek állami faiskolák; érdekes módon, a legtovább az erdélyi és felvidéki különféle faiskolák maradtak meg. Viszont ugyanolyan sorsra jutottak országszerte a járási faiskolák, mint a községek: két évtized múltán ugyanis megszüntették azokat. Az 1870-es évek második felében a faiskolai termelés azért is élenkült meg, mert a szomszédos országok, főként Ausztria, felfigyelt a hazai oltványok kiváló minőségére; és a szükségletének java részét szerződéses alapon nálunk termeltették meg. Az export növelésére több vidéken létesültek nagy kereskedelmi faiskolák; Szeged és Csallóköz valóságos faiskolai termesztési tájja fejlődött (JESZENSZKY 1995).

Az I. világháború után a legnagyobb oltvány-exportot (317 257 db) 1930-ban bonyolítottuk le, majd ezután fokozatosan csökkent a mennyisége. 1932-ben már hazánkban is nagymértékben károsító kaliforniai pajzstetű miatt – szinte megszünt oltvány-exportunk. Az I. világháború előtt faiskoláink főleg gyümölcsfa oltványok előállításával foglalkoztak. De a két háború közti időszakban már a városi fejlődés és a polgárság dísznövények iránti igényei olyannyira megnöttek, hogy a díszfák, díszcserjék, évelők, rózsák, fenyőfélék és más örökzöldek szaporítása gyümölcsfákkal együtt folyt a legtöbb faiskolában (MOHÁCSY 1954, SURÁNYI 2004).

A faiskoláknak legnagyobb oltványkészlete általában almából, körtéből és kajsziból volt. Üzemi méretű gyümölcsstermesztésünk elsősorban almából fejlődött, a körte nagyobb mérvű szaporításának oka az volt, hogy a házi- és kiskertekbe sok körtefát ültettek. A nagy kajszii oltvány szükségletet pedig gutaitésben kipusztult fák pótlása s a dunántúli sárgabarack termelő vidékek kialakulása magyarázta (Székesfehérvár, Győr, Budapest). A meggytermő vidékeinken gyakran sarjakról (mert a fajták jellege olyan volt, mint ma az Oblacsinszka meggy) szaporították és nem faiskolákból szerzik be a csemetéket; ugyanez mondható a szilvára is. A diónál mutatkozó aránylag csekély forgalom pedig arra vezethető vissza, hogy a diót a gazdák magról szaporították (SURÁNYI 1985, 2002).

A korabeli statisztikai adatok szerint 1944-ig a kereskedelmi faiskolák száma 367 volt s ezek összterülete elérte a 2 780 kh-t (JESZENSZKY 1995). Vármegyék szerint a kereskedelmi faiskolák a következőképpen oszlottak meg (5. táblázat). Nagyobb, 20 kh-t meghaladó faiskolát húsz helyen tartottak fenn, ezek a következők: Állami Faiskola Ungváron, Állami Kertmunkásiskola Nyíregyházán, Ambrózy György Rétközben, Hegyközségi Tanács Faiskolája Kecskeméten, Hegyközségi Tanács Faiskolája Kiskőrösön, Hoffmann Ferenc Újszegeden, Hortus Faiskola Szabadkán, ifj. Novothny Miklós és Novothny Ferenc Rákóczi falván, Pest megyei Faiskola Üllőn, Schrikker Sándor Alsótekerespusztán, Stephaneum Faiskola Oroszváron, Szabolcsi Ármin Petneházán, Szögi Benjamin Kiskundorozsmán, Unghváry László és Unghváry József Cegléden, Városi Kertészet Szentesen, Vasútállomás Faiskolája Lepsényben, Zatykó Imre Békéscsabán és Zsembery Károly Deszken. A II. világháború faiskoláinkat sem kímélte meg, nagy oltványkészletek semmisültek meg, ezzel együtt eltűnt a faiskolai igazgatásnak is a jól működő rendszere (MOHÁCSY 1954, JESZENSZKY 1995).

A gyümölcsfaiskolák címben megfogalmazott szerepéről egyáltalán, hogy ismereteink lehessenek, szükséges volt felvázolni a gyümölcs- és a vegyes faiskolák fejlődéstörténetét, mivel az eddigi vizsgálataink azt igazolták, hogy a faiskolai termelés mindenkor színvonala, az oltványok és más szaporító anyagok minősége s mennyisége mindenkor képes volt az agrártájat formálni. Nyilvánvaló, hogy a középkorban még csekély szerepük lehetett a faiskoláknak, viszont a hagyásfáknak – akár mint határjelek, akár mint kultikus központok (ld. I. László király 1092. évi rendeletét a fák imadásának tilalmáról) – annál nagyobb (TAKÁCS 1987, SURÁNYI 2002).

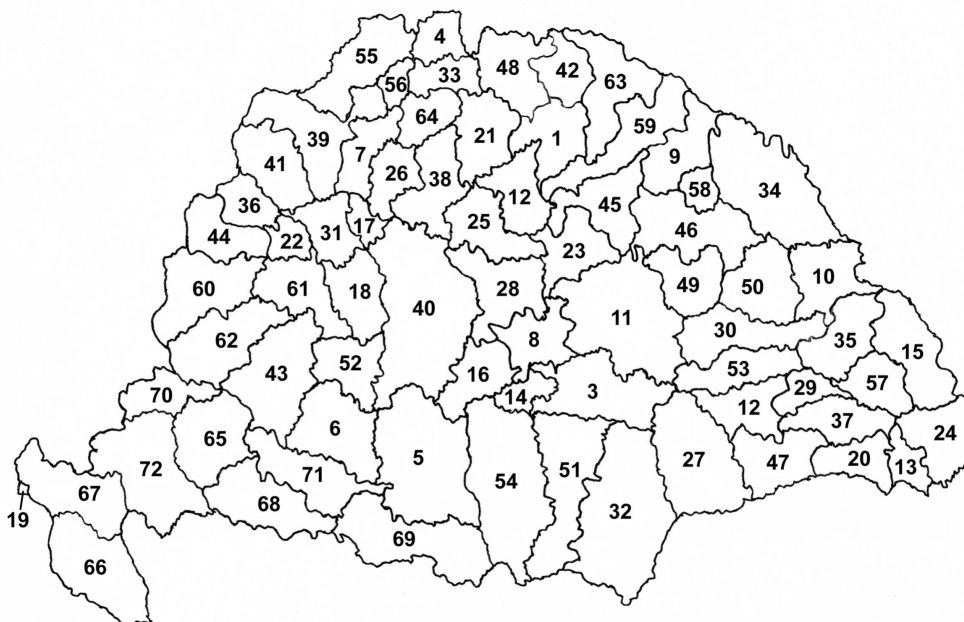
A későbbi századok sem igazán kedveztek a szaporítóanyag-termelés gyors fejlődésének, a különféle gazdasági ágazatok s tevékenységek bizony az erdők, s ezzel az erdőben létező gyümölcsfák- és gyümölcsösök lehetőségeit is korlátozták. A legeltetés szabályozása mezőn, erdőn, települések közelében nem volt képes időnként a katasztrófális csemete károkat megelőzni (CSÖRE 1980, TAKÁCS 1987); a lassan formálódó úthálózat és egyes települések területhódítása, valamint olyan elemi katasztrófák, mint az árvíz vagy aszályok, sőt hadművelati hatások folyton a környezet arculatának szegényítői voltak.

Azután következett a nagy korszak, amely már a „gyümölcsfaiskolák aranykora” – és ez számtalan haszonnal járt. Kiváló természettudós elmék próbálták a török utáni korban a területfejlesztést megalapozni, s ez olyan jól sikerült, hogy a kertészeti természetközvetek, tradicionális életmód konverzálok tevékenységek, majd pedig Trianon gyümölcs- és szőlőtermesztést is érintő következményeit is képes volt megszüntetni (SURÁNYI 2003). A kedvező, szinte őstermelői állapotot megváltoztatni sem kellett, mert a legjobb fajtákat kellett csak szaporítani. Amit viszont az erőszakos nagyüzemesítés azonban „megoldott”: pusztult a vidék, széttört a vidéki táj és ember harmonikus viszonya. Amikor azonban „új egyensúly” kialakulhatott volna a mezőgazdaságban és a társadalomban, bekövetkezett az üzemek felaprítása. Mintegy fél ezer tájfajta pusztult el másfél évtized alatt (SURÁNYI 2005)!

A történelem nemcsak nemzeti emlékezetünkbe, hanem környezetünkbe is bele van írva – példáival ezért olyan nagy kulturális érték egy irodalmi értékű gyümölcsfajtagyűjtemény, s egy-egy termesztési tradíció megtartása, vagy éppen egy fasor, a hagyásfák ritkuló példányai e múltnak emlékei. Elég csak egy hagyományos beltelek, vagy tanya miliő fáira, fáinak racionális elhelyezkedésére gondolni (1. ábra). Ebből fakadt mostani gazdagságunk, amit ökológiai tapasztalataink módszeres mellőzésével hamarosan elveszhetünk. A kistelepülések gyümölcsfás és csendes utcái, a történelmi kertek és fasorok, az árterek és minden más erdőrészlet, ahol pomológiai értékek vannak – nos, azok természeti és agrártörténelmi értékek egyszerre. A régi faiskolák ehhez történelmi léptékű háttérrel nyújtottak (RUDNAI MOLNÁR 1908).

A tájformáló gyümölcsöskertek, útmenti és urbanizációs hatást tükröző gyümölcsfák körének tisztázása azért sem hiábavaló és felesleges munka, mert még ha erről ritkán is esik szó, lényegében az elkövetkezőkben bemutatott fajták és azoknak mutánsai képviselik azt a génanyagot, amelyből a mai napig a tájszelekciós növénynevelés „meríteni tudott”.

Galgóczy 1854-ben adta ki először a Kertészet kézikönyve (Tüzetes utasítás a konyhakertészet, virágnevelés és a gyümölcs tenyésztés körében) c. munkáját. Az alapvető mű 1912-ig összesen 7 (!) kiadást ért meg, előbb Farkas Mihály, majd Szívós Béla és végül Kúthy Béla dolgozta át a könyvet (GALGÓCZY 1912). Ki is volt Galgóczy Károly?

1. ábra A történelmi Magyarország közigazgatási rendszere 1912-ben
(vármegyék neve: 1. táblázatban)

Figure 1. The old system of Hungarian counties before 1920
(see also numbers as counties in Table 1)

1823. január 27-én született Lápafőn. Jogi tanulmányokat folytatott, s hosszú időn át az uradalmi gazdálkodás sajátosságait vizsgálta. Az OMgE kiemelkedő alakja, s fáradhatatlan egyénisége. Fényes Elek munkatársa is volt, előbb az MTA levelező, majd 1914-ben tiszteletbeli tagjai közé választották. Századosként harcolt az 1849. évi szabadságharcban, mégis mert a privát szférába állt, a Világos-i csatavesztés után magángazdaságában hagyták tevékenykedni. 1916-ban hunyt el Budapesten (FEHÉR 1987).

Gyümölcsfajta ajánlások

A mostani elemzések a tájfajta-keletkezés szempontjából lényeges és vármegyékre „szabott” fajta-ajánlások alapján készültek, amely már számtalan fontos ökológiai jellegű megjegyzést is tartalmazott. Pl. csak védett helyre való a szőlőhegyeken (v-vel jelöltük) (dió, gesztenye, „nyáribarack”, őszibarack, mandula), vagy házikertbe volt célszerű ültetni (pl. Téli fehér kálvil) bizonyos fajokat, fajtákat (1. táblázat). Az összefoglaló adatsor jól jellemzi a vármegyék ökológiai sajátosságait, amely olykor „csak még” próbatermesztésre ajánlást jelent, ahol korábban nem volt hagyománya egy-egy kérdéses faj termesztésének. Hiszen áfonyázás, szedrezés, ribiszkeszedés stb. nem jelölhet a gyümölcsstermesztés optimális termőhelyet, de ilyen helyekre is, pl. orosz, dán, svéd hidegtűrő almafajtákat javasoltak telepíteni.

1. táblázat A Galgóczy-féle gyümölcsfajta-ajánlások vármegyék szerinti statisztikája (1912)
 Table 1. Recommended fruit cultivars and their statistics according to old Hungarian counties

Vármegye	<i>a</i>	<i>k</i>	<i>sz</i>	<i>cs</i>	<i>m</i>	<i>sb</i>	<i>őb</i>	<i>d</i>	<i>ma</i>	<i>mo</i>	<i>g</i>	<i>f</i>
1 Abaúj-Torna	6	4	3	5	1	v	0	v	0	0	0	0
2 Alsó-Fehér	5	5	2	3	1	0	0	v	0	0	0	0
3 Arad	4	4	4	5	1	2	8	v	v	0	0	0
4 Árva	6	4	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5 Bács-Bodrog	7	6	5	0	4	1	7	v	0	0	0	0
6 Baranya	4	9	7	3	2	2	17	v	v	0	0	0
7 Bars	7	6	4	3	1	0	0	0	0	0	0	0
8 Békés	7	11	6	7	3	2	5	1	1	0	0	0
9 Bereg	9	5	4	2	3	1	0	v	0	0	0	0
10 Beszterce-Naszód	10	6	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11 Bihar	6	8	6	6	2	2	4	v	v	0	0	0
12 Borsod	5	5	4	3	2	v	v	v	0	0	0	0
13 Brassó	13	7	4	4	2	1	5	0	0	0	0	0
14 Csanád	9	6	7	0	0	0	0	v	0	0	0	0
15 Csík	8	8	5	0	2	0	0	0	0	0	0	0
16 Csongrád	7	3	5	4	3	2	4	1	0	0	0	0
17 Esztergom	8	14	7	5	2	3	8	v	v	0	0	0
18 Fejér	5	7	5	5	2	3	0	v	v	0	0	0
19 Fiume	4	4	6	4	0	3	0	0	0	0	0	9
20 Fogaras	5	7	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
21 Gömör-Kishont	12	14	8	5	2	0	0	0	0	0	0	0
22 Győr	7	9	5	5	2	3	0	0	0	0	0	0
23 Hajdú	7	6	3	4	4	2	8	v	0	0	0	0
24 Háromszék	14	7	4	4	4	0	0	0	0	0	0	0
25 Heves	5	5	3	3	1	1	8	1	0	0	0	0
26 Hont	7	5	3	3	0	v	0	v	0	0	v	0
27 Hunyad	20	21	12	8	3	5	5	1	0	0	0	0
28 Jász-Nagykun-Szolnok	10	10	6	7	3	4	6	1	0	0	0	0
29 Kis-Küküllő	12	21	2	4	3	0	0	0	0	0	0	0
30 Kolozs	14	12	7	6	4	1	0	0	0	0	0	0
31 Komárom	8	11	6	5	3	1	8	v	v	0	0	0
32 Krassó-Szörény	10	7	6	7	5	5	7	1	2	0	0	0
33 Liptó	7	5	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
34 Máramaros	5	4	2	3	0	0	0	v	0	v	0	0
35 Maros-Torda	7	6	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36 Moson	12	1	6	7	4	3	0	0	0	0	0	0
37 Nagy-Küküllő	5	5	3	2	2	0	0	0	0	0	0	0
38 Nógrád	10	9	6	3	0	0	0	v	0	v	0	0
39 Nyitra	11	12	5	5	3	0	0	0	0	0	0	0
40 Pest-Pilis-Solt-Kiskun	18	28	12	12	8	8	24	3	2	0	0	0
41 Pozsony	12	14	6	7	4	2	5	2	0	0	0	0
42 Sáros	14	14	7	5	3	2	2	0	0	0	0	0
43 Somogy	10	13	8	7	3	8	0	2	0	0	v	0
44 Sopron	7	8	6	4	2	2	0	v	0	0	0	0
45 Szabolcs	6	5	3	0	2	1	3	0	0	0	0	0
46 Szatmár	12	16	6	3	2	0	0	2	0	0	v	0
47 Szeben	10	10	4	5	1	0	0	0	0	0	0	0

I. táblázat folytatása
Contd. Table 1.

Vármegye	a	k	sz	cs	m	sb	őb	d	ma	mo	g	f
48 Szepes	7	4	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0
49 Szilágy	6	4	3	3	0	1	v	v	0	0	0	0
50 Szolnok–Doboka	6	5	2	3	2	0	0	0	0	0	0	0
51 Temes	8	8	5	6	6	3	5	1	0	0	0	0
52 Tolna	8	8	5	3	3	3	8	2	0	0	0	0
53 Torda–Aranyos	11	11	4	3	4	0	0	0	0	0	0	0
54 Torontál	5	4	4	7	6	6	5	1	0	0	0	0
55 Trencsén	12	10	7	3	2	0	0	0	0	0	0	0
56 Túróc	7	5	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
57 Udvarhely	10	5	4	2	0	0	0	0	0	0	0	0
58 Ugocsa	6	4	4	3	3	0	0	v	0	v	0	0
59 Ung	6	9	5	3	3	v	0	v	0	0	0	0
60 Vas	13	13	4	3	2	v	0	v	0	0	0	0
61 Veszprém	9	10	8	5	5	3	12	v	v	0	0	0
62 Zala	14	15	11	10	8	3	12	1	3	0	0	0
63 Zemplén	9	10	9	4	4	3	9	2	2	0	0	0
64 Zólyom	7	5	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Jelmagyarázat:

a–alma (apple)	őb–őszibarack (peach)	k–körte (pear)	d–dió (walnut)
sz–szilva (plzum and prune)	ma–mandula (almond)	cs–cseresznye (sweet cherry)	mo–mogyoró (filbert)
m–meggy (sour cherry)	g–gesztenye (chestnut)	sb–sárgabarack (apricot)	f–füge (fig)
v–védett fekvésben (in saved sites)			

A neves tudós, Rudinai Molnár segítségével (MOHÁCSY 1954) 64 vármegye területén a következő fajok s fajták telepítését javasolták 1912-ben (zárójelben a vármegyék száma szerepel), de ha legalább 20 megyében termesztették azokat, már azokat országosan termesztető fajtáknak tekintettük. Ezek a következők: Ageni (sz), Alexander korai (őb), Althann ringló (sz), Amsden (őb), Batul (a), Baumann renet (a), Besztercei szilva (sz), Császár körte (k), Erdei vajkörte (k), Hardenpont téli vajkörte (k), Hortensia királyné (m), Jonathán (a), Kasseli nagy renet (a), Korai Coburgi fekete (cs), Liegel vajkörte (k), Magyar legjobb (sb), Nagy zöld ringló (sz), Nagy fekete ropogós (cs), Nagy hercegnő (cs), Napoleon vajkörte (k), Nyári Kálmán (k), Parker pepin (a), Spanyol meggy (m), Téli arany parmen (a), Téli esperes (k), Török Bálint (a) és Vilmos (k). 9 fajnál a legtöbbször ajánlott fajtát ugyancsak felsoroltuk, a táblázatbeli felsorolás kiegészítéseként (2. táblázat).

A fajtákra számított diverzitás általában elég magas, ami magában is magyarázatot adhat a későbbi, hazánkra olyannyira jellemző tájfajta változatosság kialakulására. Tanulságos a leggyakoribb fajták jegyzéke az egykori telepítési javaslatok szerint, amely egyben jelzi a lehetséges, alapfajta- származékokra vonatkozó s nagyobb változatosság esélyeit, főleg a generatív úton szaporított utódokban. Ilyen esetben dominánsabban érvényesülhettek a szülői génhatások az elmúlt évszázad fordulója óta a hibridegyedekben.

2. táblázat A legtöbbször ajánlott fajták jegyzéke (64 közigazgatási egység esetében)
Table 2. Main fruit cultivars in the Hungarian counties (GALGÓCZY1912)

<i>Fajok, fajták</i>	<i>Fajok, fajták</i>
ALMA Téli arany parmen (60) Kasseli nagy renet (31) Török Bálint (31) Jonathán (30) Batul (22) Baumann renet (22) Parker pepin (21)	Korai Coburgi fekete (24) Dönnissen sárga ropogós (18) Disznódi fűszeres (17) Hedelfingeni óriás (17)
KÖRTE Erdei vajkörte (45) Napoleon vajkörte (40) Téli esperes (32) Liegel vajkörte (31) Császár körte (25) Hardenpont téli vajkörte (25) Nyári Kálmán (21) Vilmos (21)	MEGGY Spanyol meggy (28) Hortensia királyné (22) Fekete Spanyol (11) Pándy üvegmeggy (11)
SZILVA Besztercei szilva (54) Nagy zöld ringló (54) Althann ringló (33) Ageni (28) Späth Anna (18) Viktória királyné (17)	„NYÁRIBARACK” Magyar legjobb (33) Nagyszombati (16) Nancy (16)
CSERESZNYE Nagy hercegnő (36) Nagy fekete ropogós (30)	ŐSZIBARACK Alexander korai (27) Amsden (27) Lindley (18) Lord Palmerston (18) Gyümölcskertek királynéja (17) Vezerle duránci (15)
	DIÓ Nagybányai félpuhahéjú (10) Sebeshelyi (6)
	MANDULA Princesse (6) Pistache (3).

Az egyes vármegyékre s fajokra számított diverzitás általában elég magas, a leghidegebb közigazgatási egységek kivételével. Önmagában ez a tény is megmagyarázza hazánk tájfajta változatosságát, vagyis igazi gyümölcstermő ország (SURÁNYI 2001). Tanulságos az egyes megyékben a fajtagyakoriság, amit a fajok és fajták számának hányadosaként definiáltunk. Az ajánlott fajták pedig a kérdéses területek ökológiai „fajta-jellemé”-ről is tájékoztatnak (3. táblázat). Az egykori telepítési javaslatok és konkrét telepítések egyben kijelölték a lehetséges, alapfajta-származékokból levezethető s nagyobb változatosságot, illetve annak növekedését főleg a generatív úton szaporított utódokban. Ekkor ugyan dominánsabban érvényesülhettek a szülői hatások, de az elmúlt évszázad fordulója óta az egyes hibridegyedekben számos új alak létrejöttének esélyeit ezen telepítések teremtették meg (SURÁNYI 1998).

3. táblázat Az I. világháború előtti fajta-ajánlási rendszer jellemzése (GALGÓCZY 1912)

Table 3. The characters of recommended system according to data of Galgóczy

<i>Vármegye</i>	<i>Fajok száma (a)</i>	<i>Fajták száma (b)</i>	<i>Fajta-gyakoriság (a/b)</i>	<i>Ökológiai „fajta-jellem”</i>
Abaúj-Torna	7	21	0,3333	G
*Alsó-Fehér	6	17	0,3529	B+dió
Arad	9	30	0,3000	E
*Árva	3	12	0,2500	A
Bács-Bodrog	7	31	0,2258	D–cseresznye
Baranya	9	46	0,1956	E
*Bars	5	21	0,2381	B
Békés	9	43	0,2093	E
Bereg	7	25	0,2800	D–őszibarack
*Beszterce-Naszód	3	19	0,1579	A
Bihar	9	36	0,2500	E
Borsod	8	22	0,3636	D
*Brassó	8	37	0,2162	D
Csanád	3	22	0,1364	A
*Csík	4	23	0,1739	A+meggy
Csongrád	8	29	0,2759	D
Esztergom	9	49	0,1837	E
Fejér	8	29	0,2759	D–őszibarack+mandula
*Fiume	6	28	0,2143	G–meggy+füge
*Fogarás	3	16	0,1875	A
Gömör-Kishont	5	41	0,1219	B
Győr	6	31	0,1935	G
Hajdú	8	35	0,2286	D
*Háromszék	5	33	0,1515	B
Heves	8	27	0,2963	D
Hont	7	21	0,3333	G+dió
*Hunyad	8	75	0,1067	D
Jász-Nagykun-Szolnok	8	47	0,1702	D
*Kis-Kiküllő	5	42	0,1190	B
*Kolozs	6	44	0,1364	G
Komárom	9	44	0,2045	E
*Krassó-Szörény	9	50	0,1800	E
*Liptó	3	14	0,2143	A
*Máramaros	6	16	0,3750	F
*Maros-Torda	3	17	0,1765	A
Moson	6	46	0,1304	G
*Nagy-Küküllő	5	17	0,2941	B
Nógrád	6	30	0,2000	F
*Nyitra	5	36	0,1389	B
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	9	115	0,0783	E
*Pozsony	8	52	0,1538	D
*Sáros	6	45	0,1333	G
Somogy	9	76	0,1184	D+gesztenye
Sopron	7	30	0,2333	G+dió
Szabolcs	6	20	0,3000	C–cseresznye

3. táblázat folytatása
Contd. Table 3.

Vármegye	Fajok száma (a)	Fajták száma (b)	Fajta-gyakoriság (a/b)	Ökológiai „fajta-jellem”
Szatmár	7	42	0,1667	B+dió
*Szeben	5	30	0,1667	B
*Szepes	3	17	0,1765	A
*Szilágy	7	19	0,3684	C–meggy+dió+gesztenye
*Szolnok-Doboka	5	18	0,2778	B
*Temes	8	42	0,1905	D
Tolna	8	40	0,2000	D
*Torda-Aranyos	5	33	0,1515	B
Torontál	8	38	0,2105	D
*Trencsén	5	34	0,1471	B
*Túróc	3	14	0,2143	A
*Udvarhely	4	21	0,1905	A+cseresznye
*Ugocsa	7	22	0,3182	B+dió+mogyoró
*Ung	7	28	0,2500	D–őszibarack
Vas	7	37	0,1892	D–őszibarack
Veszprém	9	54	0,1667	E
Zala	9	77	0,1167	E
Zemplén	9	52	0,1731	E
*Zólyom	3	14	0,2143	A

Megjegyzés:

A= alma, körte, szilva

B= A+cseresznye, meggy

C= B+nyáribarack, őszibarack

D= C+dió

E=D+mandula

F=E–meggy+gesztenye

G=B+nyáribarack

* közigazgatási rendszerünkben

kizárt vármegyék

kurzív.Részben megmaradt

vármegyék

Régi fajták – a nemesítés forrásai

Különösen jelentősnek tekintjük a régóta adaptálódott, vagyis meghonosított fajták esetében keletkezett változatok nagy számát, s így válik érthetővé, hogy a Kárpát-medencét miért tekintjük egybetartozó nagytájnak. Talán aki még így nem vette kezébe az ún. Fehérkönyvet, célszerű megtenni, mivel a klónváltozatok száma a legjobb bizonyíték. Számításaink szerint, a ma is termesztett gyümölcsfajták 60,2%-a (még mindig!) régi történelmi és tájfajta (HARSÁNYI és MÁDYNÉ 2004).

Az 1. és 3. táblázatban egy sajátos területi jellemzést adtunk, az ajánlások alapján, de belőlük igen érdekes és kedvező statisztikai adatok adódtak, vagyis a korszerű biodiverzitás eszméjének is megfeleltek az akkori fejlesztési kívánalmak. Összesen 378 gyümölcsfajta szerepel a 4. táblázatban, az összes fajta-előfordulás 2188; ha csak a feléből szaporítottak s neveltek is volna fákat, beleszámítva a nagy történelmi viharok és gazdasági katasztrófák sorát, elegendő lehetőség nyílt volna új tájfajták létrejöttéhez, a meglévő és kedvező ökológiai adottságok mellett. Többek feltételezése szerint, 20–25 év alatt vegetatíván szaporított fákból létesült ültetvényekben valószínűsíthető mutánsok létrejötte (SURÁNYI 1998).

E fontos forrás feldolgozása után talán annyiban összegezhető az eddigi munkánk, hogy Galgóczy, s természetesen további szerzők és munkák, valamint az akkori legismertebb faiskolások okkal gondolhatták, hogy a tájfajták egyik fő forrását szaporítják, de a honosítást sem utasították el. Ez még sincs teljesen így, hiszen az évszázaddal korábbi betelepítések és spontán népeségmozgások nemcsak az etnikai térképet írták át, hanem alapvető fontosságú növényi génanyag frissítést is biztosítottak, főleg német, román, szlovák, szlovén és ruszin telepesek jóvoltából. A fajtakutatásoknak olyan földrajzi területeire is gondolhatunk, ahonnan a legtöbb régi alma- és diófajtáink (Marosvölgye), vagy szilvánk (pl. Dráva-mente, Felső-Tiszavidék) származik, mivel ezek tekintetők biztos rezisztencia-forrásnak (4. táblázat).

4. táblázat A Galgóczy-féle javított fajtajegyzék (1912) összefoglaló értékelése (a fajta diverzitás szerint)

Table 4. A summary of cultivars' statistics: analysis of the cultivars' biodiversity

<i>Faj</i>	<i>Összes fajta előfordulás (1)</i>	<i>Fajták száma (2)</i>	<i>Fajta-hányados (2/1)</i>
alma	558	110	0.1971
körte	539	85	0.1577
szilva	320	44	0.1375
cseresznye	250	48	0.1920
meggy	147	8	0.3636
„nyáribarack”	94	15	0.1596
őszibarack	238	46	0.1933
füge	1	9	9.0000
dió	22	8	0.3636
mandula	13	5	0.3846
mogyoró	3		fajta megjelölése nélkül
gesztenye	3		fajta megjelölése nélkül

Jól látta meg PROBOCSKAI (1952) a gyümölcsfaiskolák alapvető jelentőségét a génanyag gazdagításában. Régi faiskola jegyzékek (Bazalicza, Bodor, Glocker, Kovács, a Novothnyk, Schickert, az Unghváryak, stb.), vagy a Galgóczy-féle munkához hasonló könyvek lényegében tartalmazták azokat a fajtákat (5. táblázat), amelyek ugyan már nem a Kárpát-medencében születtek a vad őseikből, de legalább két-három évszázada honosodtak meg, illetve tőlünk kerültek idegen tájakra. Az erre vonatkozó dokumentációknak oly nagy a száma, hogy azokról csak említést tenni volt módunk a tanulmányban.

5. táblázat A II. világháború előtti gyümölcsfaiskolák közigazgatási eloszlása és területe (MOHÁCSY 1954)

Table 5. Hungarian nurseries in the historical counties before 1944

Vármegye	Faiskolák száma	Összterülete, kh
Abaúj-Torna	1	4
Bács-Bodrog	19	87
Baranya	7	50
Békés	18	99
Bereg	11	120
Beszterce-Naszód	2	12
Bihar	5	30
Borsod	6	58
Csanád	13	70
Csík	4	31
Csongrád	63	377
Esztergom	6	48
Fejér	17	144
Gömör-Kishont	3	21
Győr	6	44
Hajdú	10	46
Háromszék	3	29
Heves	12	76
Jász-Nagykun-Szolnok	18	191
Kolozs	2	3
Komárom	6	48
Maros-Torda	5	17
Moson	4	7
Nógrád-Hont	5	27
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	70	653
Somogy	4	37
Sopron	5	53
Szabolcs	14	182
Szilágys	2	20
Tolna	6	31
Ung	1	32
Vas	2	21
Zala	17	82

A rómaiak által is nagyra értékelt Pannónia „*Pannonia glandifer*” volt ifj. Plinius szóhasználatában (IFJ. PLINIUS 1973), e kifejezés az egész Kárpát-medencére is érthető. Ezért az sem meglepő, hogy 1944-ig kiterjedt és jól szervezett faiskolai-termelői szervezet létezett az erősen leszűkített országméret keretei között is. Az 1920 utáni lendületes gyümölcsstermelés fejlesztés e történelmi sajátosságok ismerete nélkül nem érthető

meg (SURÁNYI 2003), de legalább ennyire nem, amit az 1959. évi gyümölcsfa és cserje összeírások számadatai mutattak (KSH 1961) (6. és 7. táblázat). Az egykor oly gazdag házikerti, szőlők közötti, szórvány és részben az üzemi gyümölcsstermő területek fajtái jórészt egy századdal korábbi fajtapolitika emlékei. Vajon a kárpótlás után a megelőző fél évszázad pomológiai értékeiből mi marad (SURÁNYI 2005)?

6. táblázat A gyümölcsfák megoszlása üzemforma szerint és megyénként (1959)
(KSH 1961)

Table 6. The cultivated fruit trees conforming to different training systems and counties (1959)

<i>Mege</i>	<i>Házikertben</i>	<i>Szőlő között</i>	<i>Árügym.-ben</i>	<i>Szórványban</i>	<i>Együtt</i>
Baranya	2.259.197	1.212.555	383.094	684.898	4.539.744
Fejér	1.379.388	847.073	377.177	382.085	2.985.703
Győr-Sopron	1.956.728	332.037	224.317	336.015	2.849.097
Komárom	784.111	967.977	123.561	443.072	2.318.721
Somogy	1.763.096	1.100.763	281.026	1.416.235	4.561.120
Tolna	1.019.085	1.207.534	185.576	799.042	3.211.237
Vas	1.435.123	198.970	175.298	995.632	2.805.023
Veszprém	1.430.377	855.372	174.253	1.141.074	3.601.076
Zala	1.393.115	687.645	350.701	2.008.141	4.439.602
DUNÁNTÚL	13.420.220	7.409.926	2.275.003	8.206.174	31.311.323
Bács-Kiskun	1.435.083	6.667.101	856.825	1.059.323	10.018.342
Békés	3.310.895	178.642	327.964	581.361	4.398.862
Csongrád	1.420.915	1.736.547	412.022	923.130	4.492.623
Hajdú-Bihar	1.510.253	788.372	209.459	595.231	3.103.315
Pest	2.866.667	4.643.717	890.978	1.222.747	9.624.109
Budapest	1.605.460	62.689	200.278	253.957	2.122.866
Szabolcs-Szatmár	3.035.035	884.106	1.883.998	672.164	6.645.303
Szolnok	1.757.487	1.380.953	323.837	754.753	4.217.030
ALFÖLD	16.941.805	16.342.127	5.105.843	6.062.675	44.452.450
Borsod-Abaúj- - Zemplén	3.231.883	967.810	342.611	2.352.158	6.894.462
Heves	1.458.772	867.799	276.492	461.832	3.064.895
Nógrád	1.034.169	315.810	150.884	512.494	2.013.407
ÉSZAK	5.724.824	2.151.469	769.987	3.326.484	11.972.764
ÖSSZES	36.086.849	25.903.522	8.150.833	17.595.333	87.736.537

7. táblázat A bogyógyümölcsöök megoszlása megyénként (1959-ben) (KSH 1961)
Table 7. The berry shrubs according to counties (1959)

<i>Megye</i>	<i>Köszméte db</i>	<i>Ribiszke db</i>	<i>Együtt db</i>	<i>Málna** m²</i>	<i>Szamóca*** m²</i>
Baranya	34.239	82.365	116.604	266.248	443.461
Fejér	98.097	92.201	190.298	884.501	317.314
Győr-Sopron	24.544	112.444	136.988	2.829.563	578.610
Komárom	51.678	125.683	177.361	215.955	235.754
Somogy	18.916	93.813	112.729	131.574	182.649
Tolna	22.362	55.347	77.709	102.537	128.416
Vas	10.785	165.504	176.289	301.024	195.848
Veszprém	24.669	113.537	138.206	335.929	130.463
Zala	4.822	78.073	82.895	75.592	34.054
DUNÁNTÚL	290.092	918.933	1.209.025	5.142.929	2.246.569
Bács-Kiskun	36.840	43.617	80.457	167.934	3.011.022
Békés	274.466	85.562	360.028	195.863	198.553
Csongrád	124.384	28.755	153.139	64.811	1.605.943
Hajdú-Bihar	727.571	111.645	839.216	1.600.989	305.916
Pest	679.166	541.833	1.220.999	10.002.425	4.421.364
Budapest	148.570	314.072	462.642	223.344	523.383
Szabolcs-Szatmár	109.772	159.311	269.083	159.620	76.958
Szolnok	353.863	71.158	425.021	213.001	248.641
ALFÖLD	2.454.631	1.355.953	3.810.584	12.627.987	10.391.780
Borsod-Abaúj- - Zemplén	282.803	275.710	558.513	484.876	160.668
Heves	180.162	216.168	396.330	1.213.599	111.495
Nógrád	95.485	203.883	299.368	1.736.716	1.010.799
ÉSZAK	558.450	695.761	1.254.211	3.435.191	1.282.962
ÖSSZES	3.303.173	2.980.647	6.283.820	21.206.107	13.921.311

* Az 1959. évi gyümölcsfaösszeírás községi adatai. KSH 1961, 548–562.o.

** málna és szeder: 1 m²= 1 tő, db (1,2 x 0,8 m)

***szamóca: 1 m²= 10 tő, db (0,4 x 0,25 m)

Megvitatás

A tanulmány történeti és statisztikai adatok felhasználásával elemezte a magyarországi faiskolák tevékenységét és hatását a vegetációra. Mivel egykor a gyümölcsfákat 80–120 évig is művelték, sőt még tovább is „megtúrték”, a 19. századi igazgatási döntések, fajtaszaporítások és a régi fák természetes újulatai (sarjak, magfák stb.) a mai kultúrvegetáció arculatát is alakították, s alakítják. A „Gyümölcshazánk” kifejezés használata Magyarországra nem túlzó, bár azt ifj. Plinius csak Pannóniára értette (III. 25.: *Pannonia glandifer*), ugyanis ahol később tölgyeseket irtottak, szőlő- és gyümölcsöskertek számára igen alkalmas területnek bizonyultak.

1. A történelmi Magyarország területének (325 ezer km²) 34%-a, a mai országhatáron belül (93 ezer km²) pedig a terület 54%-a valamelyik gyümölcsfaj termesztésére ökológiai alkalmas.

2. Az ország fajtapolitikája nyitott volt s maradt is, azaz bátor introdukció jellemezte a szakembereket és termesztőket: ugyanis igen sok gyümölcs- és szőlőfajtát hoztak be külföldről, de azoknak egy része nemcsak bevált, hanem számtalan értékes mutánsa, változata (pl. a Jonathán alma, Ford korai és Champion őszibarack, Nancy és Paviot sárgabarack fajták körében) is keletkezett és országszerte elterjedt.

3. Különböző korszakokban és művelési módszerekkel a gyümölcsstermő növények, illetve behurcolt fák (Kései meggy, fekete dió stb.) és cserjék (aranyribiszke, almatermésű rózsza) egyébként is sajátosan alakították, sőt megváltoztatták a természetes flórát is (kultúrshökevények – pl. cseresznyeszilvák a Tiszántúlon, vagy a sárgabarack a Bonyhádi medencében – és spontán nemzetség- és fajhibridek születtek – pl. a mandula és őszibarack, vagy a közönséges és fekete dió reciprok kereszteződéseiből).

4. A kultúrmérnöki beavatkozások és az iparosítási folyamatok, lakossági diszlokációs átrendeződések ugyancsak sajátosan hatottak a magyar tájra, nem is szólva az üdülőtellek növényvilágáról. A folyók mederszabályozása, ármentesítése, út- és települési rendszer alakulása (BELLON 2003), valamint a magyar életmód sajátosságok (ERDEI 1937, 1938, 1940 és 1942) is megváltoztatták a táj arculatát. Mint a belkertetek és házikertek elrendezése és szerkezete, az útmenti (alma, szilva, dió) és utcai (meggy, szilva, törökmogyoró) gyümölcsfák művelése, valamint a gyümölcsfák a temetőekben és szőlők között (KSH 1961, SURÁNYI 1985), továbbá ártéren és a családi nagykertekben, akár csak az epreskertek (selyemkertek néven is) tulajdonképpen a fajtákhoz hasonlóan, e fajták és művelésük „*hungaricum*”-oknak tekinthetők.

Összefoglalva, a régi gyümölcsfaiskolák szaporítóanyagai, a legkülönbözőbb fajták nemcsak a természetes vegetációra, hanem az agrártájainkra is hatottak. A sajátos magyar településrendszerből következően, a kertészeti termelésünket ugyancsak sajátosan befolyásolták és formálták, aminek jelentőségére etnográfusok (BALASSA 1997) és falukutatók (ERDEI 1942) a múltban egyaránt felfigyeltek.

Irodalom

- ANGYAL D. 1925: Összegyűjtött munkái I–II. Pátria Nyomda, Budapest.
- BALASSAI I. (főszerk.) 1997: Magyar néprajz 3. Anyagi kultúra. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BAZALICZA M. 1840: Catalog der Nitra-Pereszlényer Obstbauschul. J. Neugebauer, Neutra.
- BELLON T. 2003: A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás az Alföldön. Timp Kiadó, Budapest.
- BERECZKI M. 1977–1887: Gyümölcstani vázlatok I–IV. Réthy-Gyulai, Arad.
- BODOR P. 1812: Eladó válogatott gyümölcsfa-oltványok laistroma. Kolozsvár.
- CSÓRE P. 1980: A magyar erdőgazdálkodás története (Középkor). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ERDEI F. 1937: Futóhomok. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- ERDEI F. 1938: Parasztok. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- ERDEI F. 1940: Magyar falu. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- ERDEI F. 1942: Magyar tanyák. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- FEHÉR GY. 1987: Galgóczy (i) Károly. In: FÜR L., PINTÉR J. (szerk.): Magyar Agrártörténeti Életrajzok I. köt. MMgM, Budapest. pp. 609–613.
- FENT I. 1930: A magyar selyemtenyésztés 250 éves múltjából. M. Kir. FM Selyemteny. Felügy., Budapest.
- FRISNYÁK S. 1995: Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- FRISNYÁK S. (szerk.) 1996: A Kárpát-medence történeti földrajza. MTA Sz-Sz-B TT-Bessenyei TF Földr. Tszk. Nyíregyháza.
- FÜR L. 1973: Kertés tanyák a futóhomokon. Akadémia Kiadó, Budapest.
- GALGÓCZY K. 1912: A kertészet kézikönyve. Franklin Társulat, Budapest.
- GLOCKER K. 1866: Jegyzéke többféle alma, körte, csontárok és bogoyógyümölcsűnek, melyeket Enyingen tenyésztettek. Enying.

- HARSÁNYI J., MÁDY R.-NÉ 2005: Szőlő- és gyümölcsfajták nemzeti és leíró fajtajegyzéke. OMMI, Budapest.
- HOLLANDER A.N. J. 1947: Nederzettingvormen en problem in de Groete Hongaarsche laagvlakte een Europeesch „Frontier” gebied. J.M. Meulenhoff, Amsterdam.
- JESZENSZKY Á. 1972: Az eperfa, *Morus alba* L. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JESZENSZKY Á. 1995: A magyar kertészet története – ahogy megéltem. Magánkiadás, Budapest.
- KSH 1961: Az 1959. évi gyümölcsfaösszeírás községi adatai. KSH, Budapest.
- LIPPAY J. 1667: Gyümölcsös kert. Cosmerovius Máté, Bécs.
- MOHÁCSY M. 1954: A magyar kertészet története I–II. (kézirat). Corvinus Egyet. Kert. Levéltára és Múzeuma, Budapest.
- PENYIGEY D. 1980: Tessedik Sámuel. Akadémia Kiadó, Budapest.
- PLINIUS ifj. C. S. 1973: A természet históriája. vál. és ford. Váczy K. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- PROBOCSKAI E. 1952: Faiskola. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- RAPAICS R. 1940a: Magyar gyümölcs. KMTT, Budapest.
- RAPAICS R. 1940b: Magyar kertek. Kir. Magy. Egyet. Nyomda, Budapest.
- RUDNAI MOLNÁR I. 1908: Fa-tenyésztés. Pallas Kft., Budapest.
- SCHRAM F. 1963: Calendarium oeconomicum perpetuum. Néprajzi Közlem. 8: 432–465. (lelőhely: OSZK Oct. Hung. 748. sz. alatt).
- SURÁNYI D. 1982: A szenvedelmes kertész rácsudálkozásai. Magvető Kiadó, Budapest.
- SURÁNYI D. 1985: Kerti növények regénye. Mezőgazd. Kiadó, Budapest.
- SURÁNYI D. 1998: A gyümölcsfajok és -fajták származása és keletkezése. In: Gyümölcsfajta-ismeret és –használat. Mezőgazda Kiadó, Budapest. pp. 17–41.
- SURÁNYI D. 2001: The Carpatian Basin: Cradle of fruit cultivars – Endemic fruit cultivars in Hungary. Hung. Agric. Res. 10: 4–12.
- SURÁNYI D. 2002: Gyümölcsöző sokféleség. Akcident Kft., Cegléd.
- SURÁNYI D. 2003: Trianon és a két világháború közötti kertészeti termelés összefüggései. II. Erdei Ferenc Tud. Konf. pp. 134–137.
- SURÁNYI D. 2004: Régi faiskolák tájformáló szerepe. IV. Alföldi Tud. Tájgazd. Napok (Mezőtúr). Összefoglaló. p. 20.
- SURÁNYI D. 2005: A pomológiai értékek (hungaricumok) jövője a kárpótlások utáni helyzetben. MTA Néprajz.tud. Kut.int. – MTA Stratég. Kut. Int. pp. 395–407
- SURÁNYI D., KHANDIR K. M. 2002: A szőlő- és borkultúra az ókori Mezopotámiában s annak történeti-ökológiai tényezői. Agrártört. Szemle 44: 382–426.
- TAKÁCS L. 1987: Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Akadémia Kiadó, Budapest.
- TESSEDIK S. 1804: Über die Kultur und Benutzung der sogenannten Székes-Felder in der gegend der Theiss.
- TESSEDIK S. 1942: Önéletírása. ford. Zsilinszky M. II. kiad. Szarvas.
- VILLÁSI P. 1879: A gyümölcsstermesztés tana. Rautmann Nyomda, Budapest.
- ZOLNAY L. 1977: Kincses Magyarország. Magvető Kiadó, Budapest.

LANDSCAPE FORMING ROLE OF THE FRUIT NURSERIES IN OLD HUNGARY

D. SURÁNYI

Fruit Research Institute, 2700 CEGLÉD, POB 33.

e-mail: suranyi.dezso@cefrucht.hu

Keywords: applied ecology, fruit cultivars, gene resources, historical fruit growing, landscape's changing, nurseries

There were comparative studies by historical and statistical data on role of old Hungarian nurseries into natural flora and cultural vegetation. Pannonia is acorn-bearing country (*Pannonia glandifer* – III. 25.) – said Plinius jr. in the *Historia naturalis* and recent Hungary is Fruit-bearing Country as Fruitland too. Now, 54 per cent field of Hungary is suitable part for one of them of fruit species. For age horticulturist writers and old nurseries formed both fruit culture and growing district of the fruits. In old centuries the growers imported many cultivars which partly introduced ones, partly new forms and hybrids were born from them. There were cultural engineer's interventions, industrializations and modernization processes, these changed the landscape's face in both inhabited places and agro-regions.